

Doktorerna på Drottningholm
Världsarv med medicinhistoria

JAN MALMSTEDT

fri tanke

Innehåll

Förord	7
1 Världsarv med medicinhistoria	9
2 Hovläkare och livläkare	26
3 En yrkesmedicinare anländer	38
4 Frossan vid Drottningholm	50
5 En rond med doktor Skragge	56
6 I kungaparets närhet	72
7 Nils Skragge och vetenskapen	75
8 Nils Skragge, provinsialläkare	97
9 Gustav III, patient från vaggan till graven	107
10 Spelare, mystiker och guldmakare	127
11 En vårdcentral på Drottningholm	136
12 En rond med doktor Hedin	162
13 Doktor och dramatiker	179
14 Från hovläkare till slottsläkare	188
The Doctors of Drottningholm	199
Tack	202
Litteratur, källor	203
Noter	206
Bildförteckning	222
Register	226

Förord

Världsarvet Drottningholm inrymmer så mycket av det som vi brukar kalla Sveriges kulturella storhetstid. Här möts arkitektur, konst, teater, opera, inspirerat av Lovisa Ulrika och Gustav III.

Här ordnade Carl von Linné drottning Lovisa Ulrikas naturaliekabinett som ett uttryck för frihetstidens intresse för naturvetenskaperna. Här gick målarna Louis Jean Desprez och Adrien Masreliez och skulptören Johan Tobias Sergel som barn i huset med skisser till interiördekorationer och monument. Kompositörerna Johan Helmich Roman och Joseph Martin Kraus skrev kammarmusik och operor. Carl Michael Bellman charmade med sina framträdanden, som vi idag skulle kalla stå-upp, kryddade med sina mustiga visor, som fortfarande är en omistlig del av vårt musikaliska kulturarv. Drottningholm var en sjudande tankesmedja med stora ambitioner att ge Sverige en ny profil som ett centrum för de sköna konsterna i ett i övrigt kargt Norden.

Författaren Jan Malmstedt belyser i detta verk ytterligare en sida av livet på Drottningholm, det medicinska. Livläkarna var ett viktigt inslag i det kungliga entouraget. Många av dem svarade också för sjukvården i alla de socknar som utgör målaröarna.

Livläkarna Nils Skragge och Sven Anders Hedin och de mycket varierande uppgifter de ställdes inför under tiden på Drottningholm, skildras ingående. Malmstedt har gått grundligt tillväga och ger en välskriven och vackert illustrerad skildring av en svunnen tid där läkarna fick hantera inte bara de kungligas medicinska problem utan också de farsoter som härjade på målaröarna, länge ett av de värst drabbade malariaområdena i Sverige.

De låglänta markerna och närheten till vatten skapade områden med sumpig mark som tillsammans med undermåliga hygieniska förhållanden underhöll risken för att malariamyggan skulle frodas. Längre trodde man att sjukdomen spreds med »dålig luft«. Först i slutet på 1800-talet kunde man belägga att sjukdomen spreds via myggor. Den brittiske forskaren

och läkaren Ronald Ross fick 1902 Nobelpriset för att ha klarlagt malaria- myggans livscykel. Det kan vara värt att påpeka att det sista kända inhemska fallet av malaria diagnostiserades i Sverige så sent som 1933.

De medicinska kunskaperna var vid denna tid minst sagt grumliga och de behandlingar som ordinerades ytterst tveksamma, för att inte säga ibland livsfarliga. Dit hörde åderlåtning, spansk fluga, lavemang och andra brutala kurer som var mer skadliga än botande.

När Carl von Linné fick i uppdrag att ordna drottning Lovisa Ulrikas naturaliekabinett var hans motkrav att mot sin gikt dagligen erhålla en bräddad silverskål med smultron från slottsparken; plantorna finns fortfarande kvar. Den behandlingen får dock betecknas som ofarlig, om än med tveksam effekt. Man kan ana att dåtidens läkare hade anledning att begrunda Voltaires kloka råd: »Läkarens främsta uppgift är att roa sina patienter medan naturen gör sitt.«

Jan Malmstedts bok om doktorernas insats på Drottningholm är ett välkommet medicinhistoriskt tillskott till den rika litteratur som tillhör vårt unika världsarv.

Stockholm i december 2021

Mårten Rosenqvist
Förste Livmedikus
Professor emeritus

Världsarv med medicinhistoria

Drottningholm, det kungliga residenset på mälardöarna väster om Stockholm, är inte bara ett världsarv med sin utsökta barockarkitektur, den enda bevarade 1700-talsteatern i världen som ännu är i bruk, sina parker och det exotiska Kina slott. Drottningholm är också en plats där 1700-talets mest framstående kulturpersonligheter och vetenskapsmän lämnat avtryck. Till dem ska räknas många av tidens främsta läkare. Platsens medicinska historia lägger både ljusa och mörka nyanser till bilden av världsarvet.

Drottningholms slott räknar sina anor från 1600-talet och är i dag det bäst bevarade kungliga slottet i Sverige från denna tid, ursprungligen byggt av drottning Hedvig Eleonora, ritat efter franska förebilder av Nicodemus Tessin den äldre. Sedan 1991 står hela slottsmiljön på Unescos världsarvslista.

År 2020 var det jämnt 300 år sedan prinsessan Lovisa Ulrika av Preussen föddes. Hon ingick 24 år gammal äktenskap med Adolf Fredrik, den tyske prinsen som valts till Sveriges tronföljare. Sedan Adolf Fredrik hämtat sin maka – de var redan gifta genom ombud – ställdes färdan till Drottningholm där den officiella vigseln hölls den 18 augusti 1744. I Sverige regerade den barnlöse Fredrik I, en ärrad krigare och tysk prins som hade blivit svensk kung sedan hans hustru, regerande drottningen Ulrika Eleonora, syster till Karl XI, bett att få regentskapet överflyttat på sin make. Kung Fredrik förde bruden Lovisa Ulrika till altaret. Som bröllopsgåva fick hon dispositionsrätten till Drottningholm, det förnämsta av de svenska slotten. Brudgummen Adolf Fredrik hade tidigare fått samma rätt till Ulriksdal.

Som kronprinsessa och från 1751 drottning blev Lovisa Ulrika den bland kungligheter som framför allt satte sin prägel på Drottningholm, den plats där hon kom att trivas bäst. 1700-talet blev, som någon har skrivit, »Drottningholms lysande sekel«.

Fredrik I och Ulrika Eleonora. Målning av Georg Engelhard Schröder.

Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, Adolf Fredrik med blå tronföljarmantel och rustning som symboliserar hans roll som rikets beskyddare, drottningen som en aktiv intellektuell, läsande en bok.

Lovisa Ulrika förde med sig kulturell bildning och kulturellt intresse till Sverige, något som kom till uttryck på Drottningholm. I det rika kulturliv som utvecklades kom kungaparet, särskilt Lovisa Ulrika, att bli en drivande kraft, som samlade vetenskapsmän, konstnärer, författare och andra kulturpersonligheter omkring sig. Man kan påminna om Drottningholmsmusiken, skriven av den svenska musikens fader Johan Helmich Rohman, första gången uppförd vid bröllopet. Den exotiska pärlan Kina slott var en present från Adolf Fredrik till Lovisa Ulrika på hennes 33-årsdag. Till Kina slott leder Kantongatan med dess 1700-talsbyggnader, minnen av en svensk lyxindustri vid den tiden. Drottningholmsteatern med det utseende den har i dag invigdes under Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas epok; här uppfördes både svenska och utländska teaterstycken och operor. Den nordöstra delen av slottsparken med kanaler och holmar utgör en påminnelse inte bara om tidens smak för »engelska« parkmiljöer, utan också om 1700-talets åtgärder för att förbättra människors hälsa.

Kungaparets permanenta bostad var Kungshuset inne i Stockholm tills det nya Stockholms slott stod färdigt 1754. På våren varje år flyttade hela hovet ut till Drottningholm. Det hände att man blev kvar ända in i november. Flyttningen till Drottningholm fick större betydelse från 1758, då rådet – den tidens regering – höll sina ordinarie sammankomster där.

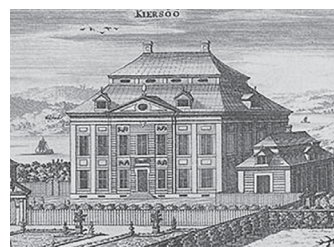
Drottningholm blev Lovisa Ulrikas stora intresse, när hon fick så gott som fria händer med lustslotten Drottningholm, Ulriksdal och Svartsjö, även det på mäläröarna. Med dagens mått låter det märkligt att kalla dessa platser för lustslott, men meningen var att kungaparet skulle kunna dra sig undan det vanliga hovlivet med dess nödvändiga, invecklade ceremoniel. Så blev det knappast på Drottningholm som blev Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas favoritresidens. Svartsjö slott, som kungaparet fick disponera från 1766, kunde användas som privat tillflykt undan hovlivet, vanligen en period sommartid. Andra platser dit kungaparet kunde dra sig tillbaka en smula avskilt var Kina slott och herrgården Malmvik, belägen halvvägs till Svartsjö, där det hölls middagar och festligheter, ofta omnämnda i Lovisa Ulrikas dagbok.

På Drottningholm hade kung och drottning sina egna våningar. Där kan man spåra ett inflytande av den tidens främste naturvetenskapsman, läkaren och botanikern Carl von Linné. Konsthistorikern Merit Laine förklarar i sin avhandling om Lovisa Ulrika, *En Minerva för vår Nord*, att målningarna i drottningens våning ordnades på ett sätt som inspirerats av den systematik drottningen lärt känna genom att bistå Linné när han ordnade hennes samling av föremål ur naturen. I ett rum som anses vara ett av Sveriges vackraste skapade Lovisa Ulrika sitt bibliotek, ritat av Jean Erik Rehn och dekorerat av Adrien Masreliez. Det kan beskådas av den som följer en guidad tur genom slottet; här samlade drottningen Linné och andra lärda vänner. I biblioteket ingår även i dag ett stort antal av Linnés skrifter.

På slottets mark liksom i den lilla staden på andra sidan landsvägen, Malmen, fanns bostäder för personal på olika nivåer inklusive de många hantverkare som arbetade på slottet, från spegelpolerare till urmakare.

Ett museum över naturens tre riken

I samhällets översta skikt hörde det på 1700-talet till att ha ett naturaliekabinett, en »samling från naturens tre riken, mineralriket, växtriket och djurriket, för nöje, nytta eller lärdom«, ett museum – innan detta ord börjat användas mer allmänt – med preparerade eller konserverade växter och djur samt fossil, mineralier och bergarter.

Malmvik, plats för kungaparets avkoppling, på ett kopparstick från 1600-talet.

Adolf Fredrik var den som hade börjat samla på sådana ting och Linné hade gjort en katalog över hans samling på Ulriksdal, där Adolf Fredrik odlade sina naturvetenskapliga intressen med matematiska instrument och maskiner för experiment. På Drottningholm hade han ett laboratorium i frukträdgården. Sin fallenhet för konsthantverk odlade han vid svarvstolen, som fanns på Kina slott och Ulriksdal. Han var dessutom en skicklig tecknare. Adolf Fredrik var inte bara intresserad av naturalhistoria, utan också av alkemi och guldframställning, något som hans son Gustav III kom att fortsätta med på Drottningholm. Senare blev Lovisa Ulrika den som mest intresserade sig för samlingarna, som till stora delar flyttades till Drottningholm med mineralier, insekter, växter och konkylier (blötdjursskal, snäckor och koraller). I Lovisa Ulrikas egen samling ingick till och med ett foster från hennes missfall året före kronprinsen Gustavs födelse 1746. Andra vetenskapligt värdefulla delar av samlingarna, som tillhörde Adolf Fredrik, blev kvar på Ulriksdal och är delvis bevarade på Naturhistoriska riksmuseet.

När slottet byggdes om och byggdes till under kungaparets tid, bland annat med en våning på vardera flygeln, var kabinettet i den östra flygeln ett av de första projekt som slutfördes. Med Linnés bistånd ordnades föremålen vetenskapligt och fungerade som studieobjekt, även om tillträdet var förbehållet de högsta kretsarna och kabinettet ingalunda var tillgängligt för allmänheten. Däremot var slottets parker öppna för allmänheten, vilket drottningen noterade med intresse.

Naturaliesamlingen blev efter hand omfattande, »en för tiden storartad kollektion«, skriver historikern Beth Hennings. Linné själv kallade samlingen »den aldra största af insecter och conchylier jag någonsin sedt«. Föremålen, till exempel de färgstrålande snäckskal i skiftande former, de tropiska havens koraller och bisarra tropiska fjärilar och skalbaggar hade inte bara naturhistoriskt intresse, utan ordnades så att det estetiska värdet skulle framhävas. Föremålen i det kabinett som fortfarande finns på slottet är dock att betrakta som rekvisita, avsedda att ge en bild av hur det såg ut på drottningens och Linnés tid. De ursprungliga föremålen skingrades till universitetsinstitutioner, inklusive Lovisa Ulrikas foster, som inte bevarats.

Linné möter Lovisa Ulrika, förslag till fresk i Nationalmuseums nedre trapphall, norra väggen. Ej utförd.

FÖREGÅENDE SIDA:

Naturaliekabinettet på Drottningholm. Porträttmedaljongen föreställer matematikern Samuel Klingenstierna. Snäckan är en *Tridacna gigas*, jättemussla.

Porträttmedaljonger i naturaliekabinettet, till vänster Nils Rosén von Rosenstein, till höger Carl von Linné.

Visserligen hade Linné biträtt med naturaliesamlingen redan på 1750-talet, men på 1760-talet lämnar naturvetenskapen tydligare spår. Kabinettet fick en ny inredning i ljusgrått med förgyllda lister och skåp i väggen, där insekter, herbarier, koraller, havsväxter och snäckor förvarades. Naturaliekabinettet bör [...] betraktas som ett åskådliggörande av kungaparets beskydd av vetenskapen och dess utövare, skriver Merit Laine. Föremålen skulle illustrera den världsbild vetenskapen var på väg att lansera och ordnades efter det system som utarbetats av Linné. Antagligen lämnade även Linnés resande lärjungar en hel del bidrag till samlingen.

Naturaliesamlingen kom till nytta även i uppfostran av de kungliga barnen. Kronprinsen Gustav – den blivande Gustav III – berättade i augusti 1754 i ett brev till föräldrarna att »I går afton sprang jag ikring i galleriet med mina bröder. Sedan bad jag archiater Linneus förtälja mig om djur. Han förtalte mig om myggor, om fåglar, som åt upp dem, om svanor, och pelikaner och havslejon«. Några dagar senare var Gustav i moderns myntkabinett och såg på romerska medaljer »som roade mig rätt mycket«. Han tyckte om att tillbringa tid i biblioteket och läsa de franskspråkiga böckerna. »Archiater Linnæus« adlades tre år senare till Carl von Linné; arkiater var hans hederstitel som högt meriterad läkare.

Efter hand slocknade kungaparets intresse för samlingarna. Museihistorikern Yngve Löwegren, som gjort en noggrann historik över de kungliga naturaliesamlingarnas växlande innehåll, skriver att »Linné, som på allt sätt underblåst majestäternas intresse, finner ofta anledning att beklaga sig över, hur hågen hos dem brister«.

På naturaliekabinettets väggar finns porträttmedaljonger, utförda av 1700-talets mest kände svenske skulptör, Johan Tobias Sergel, med sex av tidens främsta vetenskapsmän, Carl von Linné, Nils Rosén von Rosenstein, Samuel Klingenskierna, Johan Gottschalk Wallerius, Anton von Swab och Charles De Geer.

Carl von Linné (1707–78) var ursprungligen läkare men blev framför allt den främste bland botaniker, *Mannen som ordnade naturen* för att citera titeln på lärdomshistorikern Gunnar Bobergs Linnébiografi. Linné var en återkommande gäst på Drottningholm, bland annat för att vetenskapligt ordna naturaliesamlingen. Flera av hans brev från 1750-talet till vännen, läkaren Abraham Bäck, anknyter till besök på slottet. Från 1765 och 1770 visar sig Linné ha blivit en ganska motvillig gäst. När han på Hennes Majestäts »requisition« blivit anmodad att snarast infinna sig på Drottningholm hoppas han i ett brev till Bäck att Gud ska hjälpa honom så »att jag ej rutnar där«. Men kallade kungligheterna, var det bara att infinna sig, ofta veckor i sträck.

Linné led av svår gikt i form av *podager* (»portvinstå«), och hade upptäckt att smultron var en verksam medicin. Vid ett besök på Drottningholm 1751 var han så illa därän att han inte kunde gå upp till slottet. Lovisa Ulrika frågade vad som fattades honom och fick besked. »Den hulda drottningen befallde då att en hel skål skulle anskaffas åt honom. På kvällen hade han tömt denna, och följande morgon kunde han med lätta steg gå upp på slottet«, heter det i en avhandling från 1772 om smultron, *Fraga vesca*.

Nils Rosén (1706–73, adlad Rosén von Rosenstein 1762) var professor i medicin, livmedikus och rektor för Uppsala universitet, kollega till Linné. Herrarna hade ursprungligen varit professorer i medicin (Linné) respektive botanik (Rosén) men sedan de efter visst gnissel bytt tjänster med varandra blev de goda vänner när Rosén botat Linnés *pleuresie*, lungsäcksinflammation, och Linné skött Rosén när han drabbats av den så kallade Uppsalafebern, ibland översatt som frossa, det vill säga malaria, ibland med tyfus eller tyfoidfieber. Rosén von Rosenstein, sin tids främste läkare i Sverige, startade den första formella läkarutbildningen i Sverige, engagerade sig för vikten av journalskrivning, skrev världens första lärobok i barnsjukdomar (26 upplagor på 10 språk) och betraktas som den moderna pediatrikens fader. Hans lärobok användes i läkarutbildningen in på 1900-talet. Han introducerade

Carl von Linné.

Nils Rosén von Rosenstein.